

CEM KARA • Sınırları Aşan Dervişler

CEM KARA Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Köln Üniversitesi Tarih ve Felsefe Bölümü'nde, doktora tezini 2017 yılında Münih Üniversitesi Tarih Bölümü'nün araştırma görevlisi olarak tamamladı. Ayrıca Orient Institute Istanbul ve Leibniz Institute for European History araştırma merkezlerinde bursiyer olarak çalışmalarını yürüttü. Doktora teziyle 2018'de Southeast European Association Doktora Tezi Ödülü'ne, 2022'de Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Alman Şarkiyat Cemiyeti) tarafından verilen Annemarie Schimmel Ödülü'ne layık görüldü. Doktora sonrası araştırmalarına Viyana Üniversitesi Alevi Teolojisi Bölümü'nde devam etti. Bektaşilik üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra Alevilerin yazılı kaynakları hakkında araştırmalarını sürdürdü.

Grenzen überschreitende Derwische.

Kulturbeziehungen des Bektaschi-Ordens 1826-1925

© 2018 Brill Deutschland GmbH, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen

İletişim Yayınları 3321 • Tarih Dizisi 177

ISBN-13: 978-975-05-3528-4

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

I. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI George E. White, Piri Baba'nın ailesiyle birlikte Merzifon'da, 1908
(White, *The Shia Turks*, s. 226).

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım

DIZIN Berkay Üzüm, Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEM KARA

Sınırları Aşan Dervişler

Bektaşiliğin Kültürel İlişkileri
1826-1925

*Grenzen überschreitende Derwische
Kulturbeziehungen des Bektaschi-Ordens
1826-1925*

ÇEVİREN *Emre Adıyaman*

*Malatya'dan Köln'e birçok zorluęa rağmen
sınırları aşmış annem ve babama...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
ÖNSÖZ.....	13
TAKDİM.....	15
Bektaşiliğin kültürel ilişkileri hakkında yapılmış çalışmalar.....	18
Kaynaklar.....	26
Kültürel ilişkiler: Konsepsiyonel ve kavramsal öndüşünceler.....	33
<i>Kültür ve kültürel sınırlar.....</i>	33
<i>Kültürlerin karşılaşması: Davranışlar ve kültürel temas türleri.....</i>	35
<i>Yabancınnın inşası: Kültürlerarası tahayyül söylemleri.....</i>	37
<i>Kültür transferi: Kültürel sistemler arasında gerçekleşen mütekebil değış tokuş.....</i>	42
<i>Kültür ve aktörler.....</i>	45
Sorular ve çalışmanın yapısı.....	46
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BEKTAŞİLİK.....	51
Kuruluş ve kurumsallaşma.....	52
Örgüt yapısı ve sosyal düzen.....	54
<i>Bektaşiliğin ikili liderliği: Çelebi ve Dede Baba.....</i>	55
<i>Bektaşi olmanın farklı tarzları.....</i>	59
İnanç öğretisi ve ritüelleri.....	61
<i>Tanrı, dünya ve insan anlayışı.....</i>	62
<i>Karizmaya sadık Alici İslâm anlayışı.....</i>	66
<i>Ritüeller.....</i>	70

1826-1925 yılları sosyo-politik tarihi.....	72
<i>Yeniçeriler ve Bektaşiler</i>	72
<i>Vaka-i hayriyye ve Bektaşiliğin yasaklanması</i>	75
<i>Tanzimat reform dönemi</i>	78
<i>II. Abdülhamid ve İttihad-ı İslâm</i>	82
<i>Jön Türkler'den Cumhuriyet'in kuruluşuna</i>	84

İKİNCİ BÖLÜM

BEKTAŞİLERİN OSMANLI KÜLTÜRLERİYLE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ	91
Ayrımcılık ve konformizm arasında: Bektaşiler ve Sünniler	91
<i>Gergin bir ilişkinin uzun yıllara yayılan geleneği</i>	92
<i>Bektaşilik üzerine 1826 sonrası kurulan pejoratif anlatılar</i>	95
<i>Dinî anlatı</i>	96
<i>Ahlâki anlatı</i>	101
<i>Sosyo-politik anlatı</i>	104
<i>Nonkonformizmden konformizme: Bektaşilerce Sünnilik</i>	107
<i>Kültürel temas ve kültür aktarımı</i>	119
Dinî sınırların ötesinde: Hıristiyanlarla ilişkiler	132
<i>Erken modern dönemde Bektaşiler ve Hıristiyanlar:</i>	
<i>Kültürel ilişkiler efsaneleri</i>	136
<i>Kültürel müphemlik: Hıristiyan azizleri ve Bektaşi evliyalari</i>	139
<i>19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında kültürel temaslar</i>	142
<i>Benzerlik anlatıları: İnşa mı yoksa kültürel geçiş mi?</i>	150
<i>Hıristiyan Bektaşiler? İnanç değiştirmeleri ve müphem din aidiyetleri</i>	154
<i>Kapsayıcı ilişkilerin sınırları ve çatışmalar</i>	161
Alevi-Bektaşiliğin başlangıcı	169
<i>Başlangıçtan 19. yüzyıla kadar olan süreç</i>	169
<i>19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında kültürel ilişkiler</i>	173
<i>Kızılbaş Alevileri ve Bektaşilerin birleştirilmesi</i>	182
<i>Alevi-Bektaşiliğin kuruluşu</i>	189

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI KÜLTÜRLERİYLE KÜLTÜREL İLİŞKİLER	195
Batı Avrupa ve Kuzey Amerikalılarla kurulan kültürel temaslar	195
<i>"Yabancıya" olan misafirperverlik</i>	195
<i>Araştırma ve kültürel temaslar</i>	200
<i>Kültürlerarası dostluklar</i>	203
<i>Kültürel temastan inanç değiştirmeye?</i>	206
<i>Bektaşilikten Protestan misyonerliğine: Johannes Awetarianian</i>	210
Batı algısında Bektaşilik üzerine yürütülen anlatılar	220
<i>Batı tasavvurlarında 1826'ya kadarki Bektaşilik</i>	221
<i>Liberal, rasyonel ve tolerans sahibi</i>	223

<i>Sünnilik karşıtı ve kripto-Hıristiyan</i>	228
<i>Radikal ve heretik</i>	238
Kurumsal bağlantılar: Masonlar ve Bektaşiler	243
<i>Müslüman-Türk Masonluğu olarak Bektaşilik</i>	244
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Masonluk</i>	245
<i>İlk örnekler: Belgrad'daki Ali Koç locası/tekkesi</i>	247
<i>Karşılaştırma anlatıları</i>	251
<i>Tarihi icat etmek: Köken anlatıları</i>	253
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda her iki gruba muhalif olan kesimler</i>	255
<i>Bektaşilerin Masonlar üzerine anlatıları</i>	258
<i>Temaslar, içiçe geçmeler ve amalgamizasyon</i>	261
Batılı Bektaşilik olarak Masonluklar	266
<i>Amerikanlaştırılmış Bektaşilik? Kuzey Amerika'daki Mystic Shriners</i>	267
Mystic Shriners'in kuruluşu ve ilk yılları	267
İlk dönem Mystic Shriners tarihyazımı	269
Şark'ta kurulan düzmece ilişki ağları.....	274
Oryantal semboller, öğretiler ve ayinler.....	278
Alımlamalar, tepkiler ve dönüşümler	284
<i>Sebottendorf: Aryan okültizm ve oryantalist Bektaşilik</i>	288
Rudolf von Sebottendorf'un hayatı	289
Tasavvuf, Türk Masonluğu ve okültizm	292
Batı modernitesine karşı ariozofik oryantalizm	298
Batılı kültürlerin algılanım, alımlanım ve aktarımı	303
<i>Felsefe alımlayışı: Yönelinen taraf ve karşıt olarak Batı</i>	305
Rıza Tevfik: Evrensel tasavvuf.....	306
Ahmed Rıfki: Tüm felsefenin kökeni olarak Şark.....	315
<i>Siyasi fikirlerin alımlanışı: Arnavut ve Türk milliyetçiliği</i>	324
Arnavut milliyetçiliği ve Bektaşilik.....	326
Türk milliyetçileriyle kurulan siyasi ilişkiler.....	329
Bektaşiliğin Türkleştirilmesi	333
Milliyetçi Bektaşiler.....	337
Milliyetçiliğin ötesinde	343
<i>Oryantalist söylemlerin aktarımı: Yabancımanın imgesinden kendilik imgesine?</i>	348
HÜLASA	353
Kültürel sınırlarda meydana gelen kültürel temaslar ve davranış	353
Yabancıliğin algı ve inşası	356
Kültürel aktarımlar	360
KAYNAKÇA	365
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	394
KAVRAMLAR, TOPLULUKLAR, KURUM VE YER ADLARI DİZİNİ	397

KISALTMALAR

AAD	Alevilik Araştırma Dergisi
AAONMS	Ancient Arabic Order of the Nobles of the Mystic Shrine
ABC	American Board of Commissioners for Foreign Missions Arşivi, Cambridge/Massachusetts
ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions
AK	Atatürk Kitaplığı
AQSH	Arkivi Qendror i Shtetit (Arnavutluk Devlet Arşivi, Tirana)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
COJL	Der Christliche Orient (derleyen: Johannes Lepsius)
DBIA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EIr	Encyclopædia Iranica
EI-3	Encyclopedia of Islam. Third Edition
FMM	Freemason's Monthly Magazine
HBH	Halk Bilgisi Haberleri
IC	Imperial Council, AAONMS
IJMES	International Journal of Middle Eastern Studies
IJTS	International Journal of Turkish Studies
JAIGBI	The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland
JRGSL	The Journal of the Royal Geographical Society of London
LA	The Living Age
LML	Livingston Masonic Library
MES	Middle Eastern Studies
MH	The Missionary Herald
MRW	The Missionary Review of the World
MW	The Muslim World

NQ	Notes & Queries: A Medium of Inter-Communication for Literary Men, Artists, Antiquaries, Genealogists, Etc
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NWPL	New York Public Library
RCR	Robert College Records, 1858-1986. Columbia University Libraries. Rare Book & Manuscript Library
SK	Süleymaniyye Kütüphanesi
TKHBVA	Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkez Arşivi
TKHBVD	Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi
TSL	Taylor Slavonic Library, Oxford University
WI	Die Welt des Islams

ÖNSÖZ

Bu kitap, 2017 yılında tamamlanan ve 2018 yılında yayımlanan, Almanca yazılmış doktora tezimin Türkçe çevirisidir. O zamandan bu yana, Bektaşilik ve geç dönem Osmanlı kültür tarihi üzerine araştırmalar pek tabii gelişmeye devam etse dahi, eser büyük değişiklikler veya eklemeler yapılmaksızın özgün haline uygun şekilde çevrildi. Bu hususta, 2018 sonrası yayımlanmış herhangi bir çalışmayı değerlendiremediğimi belirtmek isterim. Doktora tezimin hazırlanması aşamasında, halihazırda Almanca baskısının önsözünde de şükranlarımı sunduğum tüm hocalarıma, meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma uzun yıllar boyunca esirgemedikleri değerli destekleri için tekrar teşekkür etmek isterim.

Çalışmamın Türkçe çevirisini mümkün kılan ve daha fazla kişiye ulaşması için zengin dil bilgisi ile akıcı ve keyifli bir anlatım sağlayan Emre Adıyaman'a derin ve dostane şükranlarımı sunarım. Çeviri projesinin başlangıç döneminde yardımlarını esirgemedikleri için değerli meslektaşlarım Ercan Akyol'a ve Deniz Coşan Eke'ye teşekkür ederim. Ayrıca eserin yayımlanması sürecinde samimiyeti ve süreci destekleyen önerileri ile kitabın okuyucuya erişiminde verdiği destek için Tanıl Bora'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Nihayetinde en yakınlarım, Anne-Sophie Meusburger, ablam Meryem Kara-Özdemir ve abim Barış Kara ile anne ve babam Aliye ve Yakup Kara beni her koşulda sevgileriyle destekledikleri için her birisine ayrı ayrı ne kadar teşekkür etsem azdır.

Viyana, Haziran 2023

TAKDİM

Osmanlı İmparatorluğu farklı Müslüman grupların yanı sıra türlü Hıristiyan ve Yahudi din gruplarıyla beraber dinsel çeşitliliğinin bilhassa Rumeli ve Batı Anadolu bölgelerinde belirgin bir şekilde kendisini gösterdiği bir yönetim birliğiydi.¹ Dinî kültürler idari bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nca dinî olarak örgütlenmiş topluluklar şeklinde sınıflandırılmış olsalar bile –örneğin gayrimüslim gruplar büyük ölçüde özerk bir şekilde hareket eden etno-konfesyonel *millet* toplulukları² olarak tasniflenmişlerdir– bu gruplar birbirlerinden tümüyle yalıtılmış bir şekilde yaşamıyor, çok yönlü temas durumlarına giriyor ve değiş tokuş süreçlerine dahil oluyorlardı.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı din grupları sayısız dönüşüm geçirmiştir: Bir yandan iç reform faaliyetleri esnasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dinî kültürlerinin yönetim tarzı ve bu gruplarla olan emperyal ilişkilendirme birçok kere değişmiştir.³ Öte yandan çokuluslu devlet içerisindeki birçok grubun özerklik girişimi 19. yüzyıl başlarında başlamıştır, ki bu girişimler dahilinde çoğu durumda etnonasyonalist bileşenler dinî-kültürel bileşenlerle bir araya getirilip düzenlenmiştir.⁴ 19. yüzyıl bo-

- 1 Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, New York, 1982; Avigdor Levy (ed.), *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton, 1994; Ayşe Özil, *Orthodox Christians in the Late Ottoman Empire. A Study of Communal Relations in Anatolia*, Londra, 2013; Reinhard Lauer ve Hans Georg Majer (ed.), *Osmanen und Islam in Südosteuropa*, Berlin, 2014.
- 2 Michael Ursinus, “Zur Diskussion um ‘millet’im Osmanischen Reich”, *Südost-Forschungen*, 48 (1989), s. 195-207.
- 3 Karen Barkey, *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, 2009, s. 264-296 [Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu. Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2011].
- 4 Nathalie Clayer, “The Dimension of Confessionalisation in the Ottoman Balkans at the Time of

yunca artan milliyetçilik ve konfesyonizm⁵ nedeniyle dinî-kültürel sınırlar bazı açılardan katlaşıp keskinleşirken, bazı başka açılardan da yine aynı dönemde karşılıklı temas ve değiş tokuş fırsatları artmıştır.

Etkileşim olanaklarındaki artışın temel bir nedeni ve dinî-kültürel çeşitliliğin bir başka yönü, politik ve ekonomik ilişkiler ve bağımlılıklar sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması esnasında, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini göstermiştir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, Habsburg Monarşisi ve daha sonra Alman İmparatorluğu gibi Batı Avrupa devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet politikası üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan reform hareketlerinin düzenlenmesinde bir rol model olmuştur. Bu süreç 18. yüzyılın sonlarına dayansa da kendisini 19. yüzyılda etkin bir şekilde göstermiştir.⁶ Ayrıca özellikle 1850'lerdeki Kırım Savaşı gibi savaş koşulları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda bahsedilen devletlere olan askerî ve politik bağımlılığı artmış, buna ekonomik ilişkiler eşlik etmiş ve durumları daha da zorlaştırmıştır.⁷ Fakat içiçe geçişler politik-ekonomik etki alanının çok ötesine geçmiş, sayısız kültürel karşılaşma ve değiş tokuş tarafından desteklenmiştir; böylelikle Batı Avrupa kültürleri, gerek *Batılı* devletlerden gelen insan grupları şeklinde gerekse fikir, söylem veya diğer kültürel varlıklar şeklinde 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcudiyet göstermiştir. Bu mevcudiyet Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürlerarası karşılaşmaların daha fazla gerçekleşmesine ve imparatorluk içerisindeki kültürel içiçe geçmelere sebebiyet vermiş, farklı tepkiler ve sonuçlara yol açmıştır. Böylesi ilişkiler her ne kadar Doğu'ya da yönelik olup başka Doğulu devletler ile de mevcut olsa da örneğin Rus İmparatorluğu ve Kaçar İrani'yle kuru-

Nationalisms”, Hannes Grandits (ed.), *Conflicting Loyalties in the Balkans. The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building*, Londra, 2011, s. 89-109; Fikret Adanır, “Religious Communities and Ethnic Groups under Imperial Sway. Ottoman and Habsburg Lands in Comparison”, Dirk Hoerder (ed.), *The Historical Practice of Diversity. Transcultural Interactions from the Early Modern Mediterranean to the Postcolonial World*, New York, 2003, s. 54-86; Frederick Anscombe vd., *State, Faith, and Nation in Ottoman and Post-Ottoman Lands*, Cambridge, 2014.

- 5 Konfesyonizm bir inanç grubunun kendisiyle bir diğer inanç grubu arasında sınır çizmek suretiyle inanç unsurları, sosyal yapı ve ritüellerini standartlaştırması sürecidir.
- 6 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, 1980 [Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform. Bâbüalî, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, 2014]; Maurus Reinkowski, *Die Dinge der Ordnung. Eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert*, Münih, 2005 [Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri Tanzimat'ın Kelimeleri. 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, İstanbul, 2017]; Fuat Andic ve Suphan Andic, *Reforming Ottoman Governance. Success, Failure and the Path to Decline*, Piscataway, 2014; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 31. baskı, İstanbul, 2010; Emine Ö. Evered, *Empire and Education under the Ottomans. Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, Londra, 2012.
- 7 Jacques Frémeaux, *La question d'Orient*, Paris, 2014.

lan ilişkiler, Batı ile kurulan ilişkilere nispeten daha fazla çatışma yükliydi ve Batı Avrupa devletlerindeki kadar belirgin değildi.⁸

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kültürel çeşitlilik, yani hem kendi bünyesindeki iç dinsel-kültürel çeşitlilik hem de 19. yüzyıldan itibaren diğer devletlerle yoğun ilişkilerden kaynaklanan çeşitlilik oldukça genişti. İmparatorluğun kültürel çeşitliliği dikey toplumsal ilişkilenebilirlik konusu dahilinde kısmen araştırılmış olsa da,⁹ kültürler arasındaki yatay etkileşimler hâlâ büyük ölçüde bir araştırma konusudur. Bu kültürel çeşitlilik içerisinde nasıl kültür ilişkilerinin ortaya çıktığı, kültürlerin kendilerini karşılıklı olarak nasıl algılamış oldukları ve bunların hangi değiş tokuş süreçlerine öncülük ettikleri soruları çalışma sahasında şimdiye kadar nadiren cevaplandırılmıştır.

Bu çalışma, bahsi geçen dinî kültürlerin birisine, Bektaşiliğe odaklanarak bu eksikliği gidermeyi amaçlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatlar sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın önemli bir parçasıydı.¹⁰ Bektaşilik, Osmanlı tarihindeki en etkili Sufi topluluklarından birisiydi ancak aynı zamanda söylemi belirleyen hâkim İslâm tasavvuru karşısında sahip olduğu farklı inançsal görüşleri nedeniyle de tepkileri üzerine çekiyordu. Bektaşilerin bu özel rolü, kültürel ilişkilerinde dahi çeşitli yönlerden göze çarpar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer dinî kültürlere kıyasla zaman zaman sıra dışı görünür. Yine de Bektaşiler yardımıyla, *pars pro toto* olarak diğer dinî kültürler için de geçerli olan ve aynı zamanda karşılıklı kültürel ilişkilere dair görüşleri kapsamlı biçimlerde mümkün kılan kültürel ilişkiler içerisinde bazı genel özellikler saptanabilir.

İncelenen dönem 1826-1925 tarihleri arasında kapsar. Bu dönem hem Bektaşilikte hem de tüm Osmanlı tarikatlarında birçok değişimin yaşandığı bir evre olarak anlaşılabilir bir dönemdir. Bahsi geçen zaman dilimi her iki uçta da bir yasakla çerçevelendirilmiştir: 1826 yılında Bektaşilik Osmanlı Devleti tarafından, devletçe kabul edilen dinî gruplar tarafından dışlanarak resmen yürürlükten kaldırılmıştı. Böylelikle devlet grubundan desteklenen İslâm anlayışı ve Bektaşilik arasında diğer gruplarla olan kültürel ilişkileri şu veya bu şekilde etkileyen bir ayrılık meydana gelmiştir. Bu zaman diliminde resmî olmayan müsamahaya rağmen yasak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etti ve 1925'te tarikatların bütününe yasaklanması-

8 Sabri Ateş., *The Ottoman-Iranian Borderlands. Making a Boundary, 1843-1914*, Cambridge, 2013; Thierry Zarcone ve Fariba Zarinebaf-Shahr (ed.), *Les Iraniens d'Istanbul*, Paris, 1993; Omer Bartov (ed.), *Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands*, Bloomington, 2013; James H. Meyer, *Turks Across Empires. Marketing Muslim Identity in the Russian-Ottoman Borderlands, 1856-1914*, Oxford, 2014.

9 Barkey, *Empire of Difference*.

10 Raymond Lifchez (ed.), *The Dervish Lodge. Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, Berkeley, 1992; Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler. Kaynaklar, Doktrin, Ayin ve Erkan, Tarikatlar, Edebiyat, Mimari, Güzel Sanatlar, Modernizm*, Ankara, 2005.

la tescillenmiştir. Bu sürecin başlangıç ve bitiş noktası Bektaşiliğin tarihi göz önünde bulundurularak seçilmiş olsa da, seçilen zaman aralığı büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarındaki kültürel manzarasında gerçekleşen değişimlerle örtüşür.

Dolayısıyla eser, Bektaşiliğin 1826-1925 yılları arasında hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dinî kültürlerle hem de Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında konumlanan *Batı* kültürleriyle ilişkilerini ele alır. Kültürel ilişkiler düzlemleri, eserde kültür temasları, karşılıklı kültürel alımlamalar ve kültürel aktarımlar üzerine yapılan çalışmalarla üç kısma ayrılır. Bundan ziyade Bektaşiliğin kültürel ilişkiler bağlamında kendisini nasıl dönüştürdüğü sorusu her zaman için büyük önem taşır.

Bektaşiliğin kültürel ilişkileri hakkında yapılmış çalışmalar

Kültürel çeşitliliğiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun dikey toplumsal ilişkilenimi üzerine tarihçi Karen Barkey'in zamanın koşulları ve zorunluluklarını göze alarak "imparatorluğun çeşitliliği nasıl irade ettiği" çalışması övgüye değerdir. Bu Barkey'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğünün temel nedenlerinden birisi olarak tanıtılır.¹¹ Buna ek olarak devlet yönetimindeki toplumsal ilişkilenime dair diğer birçok çalışmada çeşitli kültürlerin dönemsel, dinî ya da hukuki tarihsel araştırma odakları ele alınmışsa da,¹² bu araştırma sahası kültürler arasındaki yatay ilişkiye uzun zamanlar boyunca çok az ilgi göstermiştir. Ancak son yıllarda tarihçiler bu sahaya yavaş yavaş, daha derinlemesine incelemeye başlamışlardır. Örneğin Hıristiyanlar ve Müslümanların Güneydoğu Anadolu ve Suriye'deki ilişkileri¹³ ya da Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların Filistin'deki ilişkileri daha yeni yeni soruşturulmaya başlanır.¹⁴ Ayrıca Osmanlı egemenliğindeki Balkan-

11 Barkey, *Empire of Difference*.

12 Markus Koller, "Herrschaftliche Ordnung im Zeichen von Expansion und religiöser Vielfalt. Fremde im Osmanischen Reich", Altay Coşkun, Lutz Raphael (ed.), *Fremd und rechtlos? Zugehörigkeitsrechte Fremder von der Antike bis zur Gegenwart. Ein Handbuch*, Köln, 2014, s. 217-240; Kemal H. Karpat ve Yetkin Yıldırım (ed.), *Ottoman Mosaic. Preservation of Minority Groups, Religious Tolerance, Governance of Ethnically Diverse Societies*, Seattle, 2010; Braude ve Lewis, *Christians and Jews*; Molly Greene (ed.), *Minorities in the Ottoman Empire*, Princeton, 2005; Fortna, Benjamin C. (ed.), *State-Nationalisms in the Ottoman Empire Greece and Turkey. Orthodox and Muslims, 1830-1945*, Londra, 2013; Tsevi Keren, *The Jews of Rusçuk. From Periphery to Capital of the Tuna Vilayeti*, İstanbul, 2011; Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, *Die Geschichte der sephardischen Juden von Toledo bis Saloniki*, Bochum, 2005; Özil, *Orthodox Christians*.

13 Bkz. Joachim Jakob, *Ostsyrische Christen und Kurden im Osmanischen Reich des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, Viyana, 2014.

14 Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers. Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford, 2011.